

УДК 343.1

Лоскутов Т. О., к.ю.н., доцент, доцент кафедри
кримінально-правових дисциплін та судових
експертиз Донецького юридичного
інституту МВС України, м. Кривий Ріг

Зміст кримінального процесуального регулювання у частині правової регламентації дефініцій

У статті досліджується питання щодо необхідності кримінального процесуального регулювання дефініцій. Для ефективної реалізації прав та свобод людини пропонується виключити норми-визначення зі змісту предмету регулювання кримінального процесуального закону.

Ключові слова: правове регулювання, дефініції, терміни, поняття, права та свободи.

В статье исследуется вопрос относительно необходимости уголовного процессуального регулирования дефиниций. Для эффективной реализации прав и свобод человека предлагается исключить нормы-определения из содержания предмета регулирования уголовного процессуального закона.

Ключевые слова: правовое регулирование, дефиниции, термины, понятия, права и свободы.

In article the question concerning need of criminal procedural regulation of definitions is investigated. For effective realization of the rights and freedoms of the person it is offered to exclude norms definitions from the maintenance of a subject of regulation of the criminal procedural law.

Key words: legal regulation, definitions, terms, concepts, rights and freedoms.

Актуальність теми дослідження. Правильне і ефективне застосування будь-якого закону багато в чому залежить від точності наведених у ньому положень та формулювань, чіткості вжитих термінів і понять. Особливо це є актуальним для кодексів, які є основними та визначальними в регулюванні відносин певної галузі права [1, с. 99].

У системі кодифікованих нормативно-правових актів питання правового регулювання тлумачення термінів більш актуальним постає щодо Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), оскільки застосування його норм пов'язане з суворим обмеженням прав та свобод людини. Тому дослідження змісту предмету кримінального процесуального регулювання у частині правової регламентації дефініцій є вкрай **актуальним** питанням, зокрема після набуття чинності КПК 2012 року.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми правового регулювання дефініцій досліджували такі вчені: С.О. Гемай, В.П. Гмирко, О.В. Капліна, Л.М. Лобойко, В.М. Савицький, Р. Савонюк, В. Точилівський та інші. Разом з тим, наукові праці процесуалістів торкалися загальних проблем предмету кримінального процесуального регулювання у частині правової регламентації дефініцій. До того ж, учені досліджували ці проблемні питання до набрання чинності КПК 2012 р.

Метою дослідження є з'ясування змісту предмету кримінального процесуального регулювання у частині правової регламентації дефініцій. Для досягнення цієї мети поставлені такі завдання: 1) проаналізувати зміст кримінального процесуального законодавства щодо наявності норм-дефініцій; 2) дослідити положення теорії права щодо правового регулювання дефініцій.

Викладення основного матеріалу дослідження. Чинний КПК містить ст. 3 «Визначення основних термінів Кодексу», у змісті якої дається роз'яснення 26 термінів. Крім того, окремі терміни визначаються в інших нормах чинного КПК. Ми не можемо

не погодитися з С. О. Гемай, яка зазначає, що важко пояснити чим саме керувався законодавець, викладаючи деякі норми-дефініції в одній статті КПК, а інші «розпорошивши» по окремих статтях [2, с. 155].

Можна спробувати пояснити такий стан кримінального процесуального регулювання шляхом висунення гіпотези про те, що одні терміни мають загальний, інші — спеціальний характер. Проте таку гіпотезу важко довести щодо усіх кримінальних процесуальних термінів. Якщо вона буде справедливою щодо учасників кримінального провадження, то її неможливо застосувати щодо таких дефініцій як «розумні строки» (ст. 28) та «процесуальні строки» (ст. 113), «докази» (ст. 84) та «речові докази» (ст. 98), «показання» (ст. 95) та «показання з чужих слів» (ст. 97), «документ» (ст. 99) та «висновок експерта» (ст. 101), «процесуальне рішення» та «обвинувальний акт» (ст. 110), «повідомлення» (ст. 111), «слідчі (розшукові) дії» (ст. 223) та «негласні слідчі (розшукові) дії» (ст. 246), «житло» та «інше володіння особи» (ст. 233), «обґрунтоване рішення» та «вмотивоване рішення» (ст. 370), «екстрадиційний арешт» та «тимчасовий арешт» (ст. 541) тощо.

Кримінальне процесуальне регулювання роз'яснення термінів може не покращувати, а ускладнювати процес застосування норм кримінального процесуального закону. Як приклад, можна навести термін «показання з чужих слів», котре визначається у КПК як висловлювання, здійснене в усній, письмовій або іншій формі, щодо певного факту, яке ґрунтується *на поясненні іншої особи* (ч. 1 ст. 97). Як правильно зазначає В. Точилівський, таке визначення не відповідає на питання про те, чи підпадають під зазначену категорією такі розповсюджені види доказів: а) показання у суді свідка про зміст документу, котрий він читав, але автором котрого не є; б) показання у суді експерта-криміналіста з приводу документа, котрий він досліджував, але автором котрого (документу) не є; в) надані через свідків у суді «бізнес» документи (платіжки, контракти тощо), автори котрих не викликаються як свідки; г) надані через свідків у суді письмові висновки експертів, які не викликаються у суд як свідки; д) документи, надані стороною для приєднання як доказів (т.з. evidence from the bar table) [3]. Таке нормативне формулювання терміну «показання з чужих слів» не сприяє підвищенню ефективності кримінального провадження, тобто захисту прав та свобод людини, котрі порушені у результаті кримінального правопорушення.

Таким, що ускладнює відновлення порушених прав і свобод, донедавна можна було б визнати законодавче визначення терміну «підозрюваний». До внесених 7 жовтня 2014 року законодавчих змін у ч. 1 ст. 42 КПК підозрюваним визначалась особа, якій у порядку, передбаченому ст.ст. 276-279 КПК, повідомлено про підозру, або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Причому процесуальний порядок повідомлення про підозру, відповідно до ст. 278 передбачав безпосереднє вручення такого письмового повідомлення. Тобто без безпосереднього вручення повідомлення про підозру, якщо не було кримінального процесуального затримання, особа не могла набути статусу підозрюваного. Це ускладнювало зупинення досудового розслідування та оголошення фактично підозрюваної особи у розшук, оскільки зазначені дії, згідно зі ст. ст. 280, 281 КПК передбачали наявність у особи юридичного статусу підозрюваного. Ця ж нормативна обмеженість тлумачення терміну «підозрюваний» була причиною неможливості застосування такої підстави для закриття кримінального провадження як «помер підозрюваний» (п. 5

ст. 1 ст. 284) у разі коли особі, щодо якої було достатньо доказів для вручення повідомлення про підозру, органи розслідування фізично не встигали його вручити. Такий проблемний стан кримінального процесуального правозастосування із-за недосконалості дефініції «підозрюваний» існував майже два роки — з листопада 2012 року по жовтень 2014 року.

Іншим терміном, законодавець (автентичне) тлумачення котрого може викликати труднощі у перебігу кримінальної процесуальної діяльності є «докази». Останні визначаються як фактичні дані, отримані у передбаченому КПК порядку, на підставі яких *слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд* встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню (ч. 1 ст. 84). Аналіз цього визначення показує, що докази можуть формуватися слідчим та прокурором на досудовому провадженні. Це прямо суперечить принципу «безпосередності дослідження показань, речей і документів», відповідно до якого не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду (ч. 2 ст. 23).

Таким чином, визначивши термін «докази» щодо стадії досудового розслідування, український законодавець створив нормативну колізію, котра явно не сприятиме захисту та охороні прав, свобод та законних інтересів людини. Такий нормативний стан, навпаки, сприятиме порушенню прав, свобод та законних інтересів. Л. М. Лобойко слушно ставить питання про те, з якою метою здійснюють катування на стадії досудового розслідування? Та відповідає: «вибити» не просто показання, а «докази». Позбавлення фактичних даних, зібраних під час досудового розслідування, «статусу» доказів могло хоча б не усунути, але зменшити кількість катувань [4, с. 14].

Акцентуючи увагу на непотрібності законодавчої дефініції «докази» Л. М. Лобойко як член робочої групи з підготовки проекту КПК, пропонував «увести» до проекту ще й дефінітивну норму, у якій би надавалося визначення терміну «істина». «А чому б і ні?», - зазначає вчений. Оскільки вже робоча група наважилася одним реченням надати визначення поняття доказів, то чому б не замахнутися на визначення поняття «істина»? У такий спосіб у новому КПК можна було би «вирішити» тисячолітній філософський спір про те, що є істиною [4, с. 2-3].

Ми погоджуємося з Л. М. Лобойком у тому, що визначення на законодавчому рівні терміну «докази» можна урівняти із законодавчим трактуванням терміну «істина». Нормативне тлумачення цих теоретичних категорій може лише ускладнювати охорону прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження.

Аналогічні справедливі заперечення висловлюються у юридичній літературі щодо законодавчого закріплення переліку джерел доказів [5, с. 152; 6, с. 15; 7]. Попри це, чинним КПК унормовується не лише вичерпний перелік джерел доказів, а визначається поняття кожного джерела доказів: «показання» (ст. 95), «речові докази» (ст. 98), «документ» (ст. 99), «висновок експерта» (ст. 101).

Окрім наведених проблемних питань, С. О. Гейц вказує ще й на визначення змісту законодавчих дефініцій через терміни, котрі самі можуть потребувати додаткового тлумачення у нормах-дефініціях. На думку вченої, вказаний підхід до нормативних визначень здатен породити «ланцюжкову» реакцію дефініцій у кримінальному процесуальному законі. На підтвердження цього авторка наводить приклад щодо визначення у КПК 1960 року поняття «докази» через термін «фактичні дані», котрий

не є однозначним у розумінні серед науковців [8, с. 145-146].

Закріплені у чинному КПК норми-визначення також не позбавлені зазначеного недоліку щодо формулювання через такі терміни, що можуть сприйматися неоднозначно, а тому потребуватимуть факультативного тлумачення. Наприклад, у п. 10 ч. 1 ст. 3 визначається термін «кримінальне провадження» як досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Саме останні словосполучення — *процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність* можуть неоднозначно сприйматися як теоретиками, так і практиками, бо за логікою законодавця вони не охоплюються досудовим розслідуванням та судовим провадженням (дефініції «досудове розслідування» (п. 5 ч. 1 ст. 3) та «судове провадження» (п. 24 ч. 1 ст. 3) не включають зазначених процесуальних дій), тобто кримінальним процесом. Разом з тим, характеристика — «процесуальні» свідчить, що такі дії мають входити до предмету правового регулювання у кримінальному процесі.

Або термін «притягнення до кримінальної відповідальності», що унормовується п. 14 ч. 1 ст. 3 таким чином: стадія кримінального провадження, яка починається з моменту повідомлення особи про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. З цього визначення важко сприймається словосполучення «стадія кримінального провадження» щодо такого загального терміну кримінального права як «притягнення до кримінальної відповідальності». В кримінальній процесуальній теорії останній термін не включається ні до системи стадій логічної послідовності, ані до системи стадій функціональної послідовності¹. Тому сам термін «стадія кримінального провадження» потребує додаткового тлумачення.

У чинному КПК є дефініції, котрі, на наш погляд, взагалі не несуть жодної пізнавальної цінності. Унаочненням є термін «закон України про кримінальну відповідальність», що визначається у КПК як законодавчі акти України, які встановлюють кримінальну відповідальність (п. 7 ч. 1 ст. 3). Чи термін «обвинувачення», котре формулюється законодавцем так: твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку, встановленому КПК (п. 13 ч. 1 ст. 3). Аналіз змістовного наповнення цих термінів показує, що їх правове регулювання не може ніяким чином збільшити обсяг знань щодо закону України про кримінальну відповідальність та обвинувачення. Більш того, формулювання поняття «обвинувачення» через категоричний термін «твердження» навпаки може ускладнити уявлення про обвинувачення як діяльність з викриття винної особи у вчиненні кримінального правопорушення.

На не стабільність дефініцій, що закріплені у ст. 3 КПК вказує формулювання ч. 1 даної норми: «терміни, що їх вжито в цьому Кодексі, якщо немає окремих вказівок, мають таке значення ...». Таким чином, якщо є певні вказівки щодо застосування норм-визначень, останні можуть вживатися та використовуватися у перебігу кримінального провадження у іншому значенні.

Крім того, у правовій літературі зазначається, що на відміну від більшої частини самостійних регулятивних і охоронних приписів, які містяться в законодавстві, законодавчі дефініції зазвичай безпосередньо нічого не регулюють і не охороняють,

¹ Про систему стадій логічної та функціональної послідовності у кримінальному процесі див.: Лобойко Л. М. Співвідношення стадій логічної і функціональної послідовності в кримінальному процесі [9].

а спрямовані на розмежування, розрізнення та ідентифікацію понять [10, с. 12].

Отже, усі розглянуті недоліки свідчать про недоцільність закріплення у кримінальному процесуальному законі норм-дефініцій з огляду на їх обмеженість, суперечливість, непрактичність та нестабільність.

Разом з тим, в юридичній літературі зазначається про позитивні сторони використання у законодавстві норм-визначень. Так, О. В. Капліна зазначає, що точне і ясне розуміння юридичних термінів, у тому числі й неологізмів, успішно досягається при їх максимально чіткому й небагатослівному визначенні в нормативних актах. Чим більший кількості юридичних термінів даватиметься визначення, тим менше буде правотлумачних і правозастосовних помилок. Наявність легальних дефініцій полегшує роботу суб'єкта правотлумачення і правозастосування, оскільки зобов'язує їх розуміти термін саме в тому значенні, яке вказане законодавцем [11, с. 199].

Р. Савонюк зазначає, що у контексті опрацювання нового КПК визначення та роз'яснення термінів і понять є актуальним завданням, успішне розв'язання якого, безумовно, позитивно слугуватиме правильному застосуванню вітчизняного кримінально-процесуального закону [1, с. 101].

Автори науково-практичного коментаря до чинного КПК, зазначають, що більшість з наведених у ст. 3 КПК термінів є складними для розуміння і на практиці можуть тлумачитися з ігноруванням спеціальних методів пізнання, зокрема системно-структурного, логіко-юридичного, історико-правового, порівняльно-правового. Тому вони потребують певних роз'яснень [12, с. 43].

З урахуванням всього вищезазначеного щодо кримінального процесуального унормування термінів у нас закономірно виникає питання стосовно доцільності існування нормативних дефініцій. Чи є потреба у кримінальному процесуальному законі роз'яснювати якісь терміни? Чи треба відмовитися від кримінальної процесуальної регламентації дефініцій?

Шукаючи відповідь на зазначені питання ми не знайшли жодної роботи, автор котрої виступав би за повне виключення зі змісту нормативно-правових актів норм-визначень або тотального роз'яснення усіх юридичних термінів. Дослідники сходяться у тому, що пропонують різні критерії щодо унормування дефініцій.

Аналіз позицій вчених щодо визначення критеріїв унормування дефініцій у нормах законодавства, свідчить, що такі критерії є досить абстрактними, неконкретними, а саме: «найменша можливість непорозуміння», «ризик неадекватного сприйняття», «використання ознаки, що є відмінною за видовою характеристикою», «відповідність нормативному значенню», «має ключове значення», «досягається загальний цільовий смисл», «представляє основу і специфіку регулюючих відносин», «загальновідомий смисл», «загальноживане слово переосмислюється», «має декілька значень», «мають значення окремі аспекти поняття», «рівність дефінієндума і дефінієнса»; «вагомість ознак»; «стислість»; «ясність»; «відсутність заперечуваних характеристик»; «стилістична нейтральність»; «функціональність поняття», «регулятивний вплив поняття», «більша специфічність для іншого нормативного правового акту», «згідно з логікою побудови закону», «без додаткового пояснення видається недостатньо чітким», «мають у різних галузях права своє специфічне значення», «якість (змістове наповнення), розумність кількості» [8, с. 145-147, 150; 13, с. 22; 14, с. 47-48; 15, с. 11; 16, с. 9-10; 17, с. 18; 18, с. 175-176].

До того ж зазначені критерії застосовуються суб'єктивно. Маючи, навіть, самий високий ступінь правової культури та правової свідомості органи правотворення, які

виписують, коректують та приймають дефінітивні кримінальні процесуальні норми не можуть повністю урахувати усі критерії правового регулювання визначень. Тому є ризик невиправданої формалізації кримінального процесуального регулювання, і навіть не справедливого звуження предмету такого регулювання (прикладами є легальні дефініції «показання з чужих слів» та «докази»).

З урахуванням всього вищезазначеного ми вважаємо, що зі змісту предмету кримінального процесуального регулювання необхідно виключити усі норми-дефініції. Останні, переважно, не мають практичної цінності, проте можуть ускладнювати процес застосування статей кримінального процесуального закону, тобто охорону і захист прав, свобод і законних інтересів людини.

На наше переконання, терміни кримінального процесуального законодавства мають роз'яснюватися в учбовій та науковій літературі, зміст котрої не є обов'язковим для використання, а має лише гносеологічний характер для суб'єктів та учасників кримінального провадження. Тому ми не можемо не погодитися з В. М. Савицьким у тому, що закон не можна визнати підручником чи теоретичною роботою. Закон створюється з іншою метою, виписується в іншому стилі. А захоплення дефініціями може блокувати призначення законодавчого акту та перетворити останній у щось схоже на словник правових термінів чи енциклопедію юридичних знань [19, с. 93].

Має рацію Ю. А. Ведерніков, який зазначає, що євроінтеграція природно вимагає уніфікації дефініцій, що значною мірою не співпадають у національних правових системах країн Європи [20, с. 12]. Але уніфікація дефініцій повинна відбуватися не на рівні законодавства, як пропонує вчений, а у навчальному процесі, у перебігу котрого необхідно викладати тлумачення термінів, що надані Європейським судом з прав людини (наприклад, «обгрунтована підозра», «поза розумним сумнівом», «співрозмірність обмеження» тощо). Це забезпечить обізнаність майбутніх правозастосовників зі стандартами прав людини, що визнані міжнародною спільнотою, і формуватиме їхню правосвідомість у напрямі усвідомленої потреби застосування норм кримінального процесуального права з урахуванням принципу верховенства права.

У зміст кримінального процесуального законодавства мають входити норми, що безпосередньо регулюють здійснення кримінальне провадження, тобто підстави та порядок здійснення процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Усі кримінальні процесуальні терміни мають тлумачитися правозастосовниками залежно від конкретних обставин кримінального провадження та з урахуванням пріоритету прав, свобод і законних інтересів людини.

Не треба боятися виключення дефініцій зі змісту предмету кримінального процесуального регулювання. Їх відсутність не погіршить якість правового регулювання кримінального провадження та ефективність застосування статей кримінального процесуального закону. Для прикладу можна привести КПК ФРН та КПК Латвії, котрі взагалі не містять спеціальних статей, в яких би викладалися дефініції процесуальних понять [8, с. 148]. Ми не думаємо, що кримінальний процес у ФРН або Латвії є менш ефективним щодо захисту та охорони прав, свобод та законних інтересів людини.

Прихильники правового регулювання дефініцій вказують на залежність якості законодавства від наявності чітких правил формулювання та закріплення законодавчих дефініцій [16, с. 4]. Останні розглядаються як один з важливих елементів правової визначеності [21, с. 3].

З такими позиціями ми не можемо погодитися з огляду на практику Європейського

суду з прав людини (далі — ЄСПЛ). У Рішеннях останнього правова визначеність розглядається як один з аспектів якості законодавства, що охоплює також доступність та передбачуваність [22; 23]. Але усі ці характеристики законодавства ЄСПЛ прямо пов'язує з реалізацією конвенційних прав і свобод людини. Як показує наше дослідження, дефініції КПК можуть лише ускладнювати здійснення прав, свобод та законних інтересів людини, тобто їх законодавче закріплення лише знижує якість кримінального процесуального законодавства.

Таким чином, ми ще раз упевнилися у недоцільності правового регулювання у кримінальному процесі дефініцій. Унормування останніх у процесуальному законі може створювати проблеми щодо захисту та охорони прав, свобод та законних інтересів людини.

На підставі проведеного у цій статті дослідження можна зробити такі **висновки**: 1) зміст кримінального процесуального закону включає велику кількість норм-дефініцій, котрі розміщуються як у загальній нормі, так і в окремих спеціальних нормах. Проте важко прослідкувати логіку законодавця щодо такого розподілу дефінітивних норм у КПК; 2) дослідження теоретичних уявлень щодо правового регулювання дефініцій свідчить про відсутність категоричних позицій вчених з цього питання. Дослідники пропонують різні критерії щодо унормування дефініцій. Разом з тим, такі критерії є абстрактними, неконкретизованими. Їх суб'єктивне застосування обумовлює ризик невинуватого формалізації змісту кримінального процесуального регулювання та звуження предмету такого регулювання; 3) зі змісту предмету кримінального процесуального регулювання необхідно виключити усі норми-дефініції. Останні не мають практичної цінності, однак можуть ускладнювати процес застосування статей кримінального процесуального закону, тобто охорону і захист прав, свобод і законних інтересів людини.

Подальшими напрямками наукових розвідок можна визначити наступні: 1) дослідження іншого (крім кримінального процесуального) нормативного регулювання дефініцій, що мають значення для кримінального провадження; 2) визначення критеріїв класифікації кримінальних процесуальних норм-дефініцій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Савонюк Р. Що до термінів і понять Кримінально-процесуального кодексу України / Р. Савонюк // Право України. — 2004. — № 2. — С. 99-101.
2. Гемай С. О. Актуальні питання дефінітивних норм у новому кримінально-процесуальному кодексі України / С. О. Гемай // Право і суспільство. — 2013. - №1. — С. 153-157.
3. Точиловский В. Определение «показаний с чужих слов» (hearsay) в новом УПК Украины / В. М. Точиловский // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://interjustice.blogspot.com/2012/12/hearsay.html>.
4. Лобойко Л. М. Реформування кримінально-процесуального законодавства у частині регламентації окремих питань доказування / Л. М. Лобойко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». — 2011. — №2(4). — С. 1-18 : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n2/11lmopd.pdf>.
5. Розовский Б. Г. Ненаучные заметки о некоторых научных проблемах уголовного процесса: Эссе / Б. Г. Розовский. — Луганск: РИО ЛАВД, 2004. — 600 с.
6. Козловский П. В. Виды доказательств в уголовном судопроизводстве: эволюция, регламентация, соотношение : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / П. В. Козловский. — Омск: Омская академия Министерства внутренних дел Российской Федерации, 2013. — 23 с.

7. Гмырко В. П. Парадоксы доказательственного права / В. П. Гмырко, И. А. Зинченко // Библиотека криминалиста. Научный журнал. — 2014. — № 2. — С. 9-17.: [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.iuaj.net/node/1565>.
8. Гейц С. О. Норми кримінально-процесуального права : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. О. Гейц. — Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2007. — 193 с.
9. Лобойко Л. М. Співвідношення стадій логічної і функціональної послідовності в кримінальному процесі / Л. М. Лобойко // Прокуратура. Держава. Людина. — 2004. — № 2. — С. 78-86.
10. Подорожна Т. С. Законодавчі дефініції: поняття, структура, функції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Т. С. Подорожна. — К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2009. — 21 с.
11. Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення судом норм кримінально-процесуального права: Дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / О. В. Капліна. — Харків: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2009. — 480 с
12. Наукowo-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року / За ред. О. А. Банчука, Р. О. Куйбіди, М. І. Хавронюка. — Х.: Фактор, 2013. — 1072 с.
13. Туранин В. Ю. Теория и практика использования законодательных дефиниций. Монография / В. Ю. Туранин. — Москва: МЭСИ, 2009. — 108 с.
14. Косович В. Правові дефініції як засіб забезпечення створення досконалих нормативно-правових актів України / В. Косович // Вісник Львівського університету. Серія юридична. — 2013. — Вип. 57. — С. 43-52.
15. Чиннова М.В. Дефиниции и их использование в нормативно-правовых актах: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Чиннова Марина Витальевна. — М.: Московская государственная юридическая академия, 2004. — 177 с.
16. Хайретдинова М. Д. Законодательная дефиниция (проблемы теории и практики): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Хайретдинова Маргарита Дмитриевна. — Нижний Новгород: Нижегородская академия, 2008. — 189 с.
17. Смирнова К. Н. Основные понятия Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / К. Н. Смирнова. — Челябинск: Омская юридическая академия, 2013. — 31 с.
18. Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права: монографія / О. В. Капліна. — Х.: Право, 2008. — 296 с.
19. Савицкий В. М. Язык процессуального закона : вопросы терминологии / В. М. Савицкий. — М. : Наука, 1987. — 288 с.
20. Ведерніков Ю. А. Законодавча дефініція у правовому регулюванні / Ю. А. Ведерніков // Право і суспільство. — 2012. - №3. — С. 10-14.
21. Ушакова Л. Н. Дефиниция как нетипичное правовое средство законодательной техники: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Ушакова Любовь Николаевна. — Санкт-Петербург: Ленинский государственный университет имени А. С. Пушкина, 2009. — 196 с.
22. Рішення Європейського суду з прав людини від 9 січня 2013 р. у справі «Олександр Волков проти України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/rus/pages/search.aspx?i=001-126884>.
23. Рішення Європейського суду з прав людини від 3 квітня 2008 р. у справі «Корецький та інші проти України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/rus/pages/search.aspx?i=001-126013>.